

ELŐSZÓ

Kötődésünk a magyar nemzet határon túlra került részeihez, miként a szomszéd népekhez és államokhoz való viszonyunk is, elsősorban érzelmi természetű. Ez magától értetődő, hiszen a nemzeti összetartozás – akárcsak a hazaszeretet – maga is sok összetevőt szintentizáló érzés. Rájuk is áll, amit Malraux az ideológiákról mondott: a komplexitásnak szólnak. Természetesen része, sőt alapja a nemzettudatunknak igen sok tárgyi adat és információ, ismeret és sejtés a közös történelemről, kultúráról – mindaz, amit a "nemzet emlékezete" őriz és áthagyományoz. A kollektív tudás jelentős részének forrása nem a közvetlen személyes, családi, kisközösségi tapasztalat, hanem az, amit az iskola tanít, a média sugall, illetve amit a nyilvánosság felerősít, rögzít. Így azonosságtudatunk ki van téve az állami politika, valamint a közvéleményt formáló tényezők befolyásának, úgy, ahogy ezek egyes témákat elhallgatni vagy ébren tartani igyekeznek.

A magyar nemzet határokkal való szétszabdálása a nemzettudat további alakulását is külön utakra terelte. Az egyes nemzetrészek esetében a saját külön sors tapasztalatai kerültek a nemzeti emlékezet újabb rétegeinek középpontjába. Az elszakított magyarság a kisebbségi lét kiszolgáltatottságát országonként másként élte meg. Másként érintette őket a nemzetállami kirekesztés gyakorlata, a határrevízió, majd a világháború utáni megannyi megtorlás és szenvedés. Később, a pártállami évtizedekben szintén különféleképpen alakult a sorsuk az egyes szocialista államokban. Egymásról is keveset tudtak a nemzet részei. Tragikus, hogy Magyarországon a szocializmus hivatalos politikája elfeledtetni igyekezett az országhatáron kívüli magyarokat, s nem is sikertelenül. Itthon csak a hetvenes évektől kezdve szerzett tudomást egyre több ember – a határon túli magyar irodalom, az erdélyi, vajdasági, felvidéki néprajzkutatás, majd a táncházmozgalom révén – a többi nemzetrészhelyzetéről. Az összképet tekintve, az egymástól sokáig elszigetelt magyar társadalmakban a nemzet egységének korábbról megörökölt képe maradhatott csak fenn, ami idealizált, ugyanakkor kétségtelenül korszerűtlen kép volt. A nemzeti egység, az érzelmi összetartozás érzése azonban olyan erős maradt, hogy azt a földrajzi széttagozottság sem tudta megváltoztatni.

A rendszerváltások után a kapcsolattartás akadályai leomlottak és megindulhatott a nemzetegység korszerű újjáépítése. Erre a folyamatra is rátelepedtek az ideológiai és politikai harcok, különösen a magyarországi pártpolitika és persze az egyes környező országok politikai viszonyai. Másfelől azonban az érzelmek és egységtörekvések segítségére sietett a jog a magyar alkotmánytól kezdve az európai nemzetközi dokumentumok jó néhány újdonságáig. Ezek mind közrejátszottak abban, hogy a kulturális nemzet koncepciójában kifejezésre juthasson az egység, valamint, hogy az anyaállam felelőssége a határon túli nemzetrészekért általánosan elfogadott normává váljon. Voltak nagy szimbolikus akciók – például a státustörvény alapján igényelt több mint 800 ezer magyar igazolvány –, változó sikerű intézmény-építési kísérletek – a Magyar Állandó Értekezlettől az erdélyi vagy a komáromi egyetemekig. Voltak illúzióknak bizonyult várakozások az Európai Unióval, a "határok légiesítésével" és a demokráciával kapcsolatban. Vannak tényleges gazdasági és szellemi együttműködések. Ezek keretében legalább szervezetenként létrejöttek már a határon átnyúló régiók – jól lehet a hiányzó utak, hidak és rövid vasúti szakaszok visszaállítása még várat magára.

Útközben vagyunk tehát, s ma már nyilvánvaló, hogy szükség lenne a lehetőségek pontos, számbavételére. A környező országokban működő magyar szellemi műhelyek óriási anyagot gyűjtöttek össze és rengeteg elemzést adtak társadalmi helyzetéről. Itthon a kisebbségekkel foglalkozó intézetek szintén komoly teljesítményt nyújtanak. A tudomány kritikus szemmel követi azt is, mit lehet az európai politikából és jogfejlődésből a magyar nemzet egysége javára fordítani. Ezeknek a szálaknak a közös nevezőre hozását szolgálják többek között a Köztársasági Elnöki Hivatal által szervezett konferenciák.

Azonban mindez túl kevés. Még ha a politika képes lenne is szintetizálni az össz-magyarságból érkező szándékokat, helyzetjelentéseket és világos nemzetstratégiát hirdetni – benne Magyarország tennivalóival –, kérdés, hogyan azonosulna az egységnek ezzel az új víziójával "a magyar nép". Hogyan tudna az illeszkedni a nemzettudat zárványaihoz és töredékeihez, illetve újabb illúzióihoz? Kitöltheti-e bármilyen racionális program az egymás sors történetét illető tudatlanságunk űrét? Nemcsak arra van szükség, hogy reális képünk legyen a magyarság helyzetéről, hogy az egységességről alkotott felszínes képzeteket eloszlassuk. Azt már elfogadjuk, hogy nem lehet általában "a határon túli magyarokról" beszélni, s egységes megoldásokat keresni. Azzal is tisztában kell lennünk, hogy az egyes szomszédos országokon belül társadalmilag, tájilag, felekezetiileg egyaránt tagoltak a magyar közösségek. A tények tudomásul vétele nem lehet akadálya az egységnek. Viszont éppen a nemzettudat mélységes érzelmi gyökerei miatt az egység csakis akkor erősödhet meg a mai megváltozott körülmények között, ha az érzelmi közösséghez kötődő tudásunk fehér foltjai eltűnnek. Ha felszínre törhetnek, és bekerülhetnek a közös hagyományba azok a történetek, amelyeket a nemzet egyes részeinek el kellett szenvedniük, és évtizedeken át el kellett hallgatniuk. Erre a felszabadító érzésre, a kibeszélés élményére szüksége van azoknak, akiket ez a sors sújtott. És szüksége van rá a többieknek, hogy érzelmeik ne idejétmúlt várakozásokon, vagy félinformációkon alapuljanak. A teljesebb és közös emelt történelmi tudás feltétele annak, hogy mi magyarországbeliek szembenézhessünk saját történelmi tudatunk, múltszemléletünk tisztázatlanságaival. Mindez feltétele annak is, hogy mi, magyarok saját igazunkat higgadtan képviselhesük a szomszédos népekkel való párbeszédben.

A történettudomány számos művet alkotott a trianoni békeszerződésről, annak hátteréről és következményeiről. Ez alkalommal a második világháborút lezáró és az azt követő időszakra emlékezzünk. Ez az a korszak, amikor le kellett számolni azokkal a reményekkel, illúziókkal, hogy az egybefüggően magyarok által lakott területek idegen impérium alá kerülése csak átmeneti lehet. Ebben a korszakban vált északi és déli szomszédainknál állami politikává a magyar és német népesség felszámolása, elűzése, és ekkor tettek kísérletet az őshonos magyarság nélküli, homogén nemzetállamuk megteremtésére. Ez volt a magyar kisebbségekkel szembeni véres leszámolás, a jogfosztások, koncepciók perek, deportálások és Magyarországra való áttelepítések kora.

Ennek a korszaknak az áldozatait és tanúit még élnek. Az ekkor történeteket azonban nemzedékeken át mélységes hallgatás rejtette, sokszor még a családokon belül is. Csak az 1956-os sortüzekről nem beszéltek ilyen eltökélten az özvegyek, az árvák, és a szemtanúk. Legfeljebb a következmények, a történelem felszíni nyomai láthatók: a betelepítettek és a falu tősgyökeres lakossága közötti szakadékot tovább örökítették a generációk; megindult a szórványosodás és az egyes nemzeti területek rohamos asszimilálódása.

A görcsös hallgatásnak véget kell vetni. A halottakat el kell gyászolni, a tönkrement családokat, a történelmi veszteséget számba kell venni és rendezni kell a kárvallottak igényeit. Mindannak a kimondása nélkül, ami történt, mindennek elhelyezése nélkül a nemzet egészének emlékezetében nem tudunk tovább lépni a nemzet egysége felé.

Nemcsak az elfojtott élmények felszínre hozása nehéz. Egyetlen nép története sem írható le önmagában; így a magyaroké sem. Ismerni kell az akkori nemzetközi helyzetet. Számításba kell venni a háborús veszteségek miatti légkört, amelyben a következményekkel nem számolva döntöttek milliók áttelepítéséről. Aggályok nélkül alkalmaztak kollektív szankciókat. A szlovákiai kollektív büntetéseknek a magyarok mellett – náluk is súlyosabban – a németek szintén áldozatai voltak. De a lakosságcsere következtében a magyarországi szlovákságot is óriási veszteség érte. Ugyanakkor a szomszédos államok többsége számára ez újjáalakulásuk időszaka. Ők ezért a genezis egyetlen jogilag vagy erkölcsileg aggályos mozzanatát sem engedik felszínre kerülni, vagy megtárgyalni. Ezzel egy időben Magyarország, bár vesztesként, szintén hozott kollektív felelősséget érvényesítő törvényeket, maga is kitelepítette a német nemzetiségűeket, aláírta és részben végrehajtotta a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezményt. Ha tehát fent azt írtam, ennek a korszaknak a feltárása szembesíti az anyaországot is akkori magatartásával, úgy ezt sem lehet elhallgatni.

A szlovákiai magyarság csak a rendszerváltás után érezte elérkezettnek az időt, hogy a nyilvánosság elé vigye jogfosztásának történetét, és bejelentse igényét az erkölcsi és anyagi kárpótlásra. Köszönettel és megrendüléssel kell megemlékeznünk azokról a kiadványokról – például Janics Kálmánnak Illyés Gyula előszavával 1979-ben Bernben megjelent munkájáról, Vadkerty Katalin meggyőző erejű könyveiről, a cseh és szlovák szerzők közül Karel Kaplan, illetve Štefan Šutaj tárgyilagos monográfiáiról vagy a helytörténeti munkákról –, amelyek megtörték a hallgatást és egyre módszeresebben tárják fel "a hontalanság éveinek" tényeit. Különösen fontos állomás volt a 2005. évi "Magyar Kálvária 1945–1948" című komáromi vándorkiállítás, mely többek között Brüsszelbe is eljutott. A politikában pedig a szlovákiai magyar szervezetek komáromi nyilatkozata volt az első lépés, amely a kassai kormányprogram elfogadásának 60. évfordulóján, 2005-ben rámutatott a jogfosztásokra, és rehabilitációt, valamint kárpótlást követelt.

Ez a könyv a kitelepítésekkel foglalkozik, széles történelmi háttérrel adva. Tartalmaz történelmi tanulmányokat és visszaemlékezéseket egyaránt. Örömmre szolgál, hogy Koncsol Lászlóval, a pozsonyi magyar íróval és polihisztorral együtt vezethetem be a kötetet, aki maga is végigélte a csehszlovákiai magyarok kálváriáját. S minthogy Koncsol László többször foglalkozott a szlovákiai magyarságnak ezzel a minden tekintetben sorsformáló szakaszával, az emlékezetnek, a történeti mérlegelésnek és a mai érzéseknek egyformán hiteles képviselője.

Az alapos, minden részletkérdést külön tárgyaló tanulmányok kínálta tájékoztatói lehetőségre nagy szükség van. A magyarországi közvélemény is tud már például a Beneš-dekrétumokról, ám azok szóvátétele mind az európai fórumokon, mind a kétoldalú diplomáciában politikai torzsalkodások áldozata lett. Az ebben a könyvben részletezett háttérrel azonban nem csupán a dekrétumok történelmi környezete és problémái lesznek világosak, hanem az akkor meghatározott kivételek a szankciók alól segítenek pontosan látni, hogy az eddigi bocsánatkérések érvénye voltaképpen ugyanarra a körre korlátozódott. A magyarok vonatkozásában egyébként is csak a cseh kormányfő tett ilyen nyilatkozatot 2006-ban, amelynek utólagos diplomáciai pontosításai végül semmivel nem mentek túl a háború utáni jogszabályokon, tehát nem vonatkoztak azokra, akiket valójában rehabilitálni kellene, és akiknek járna a bocsánatkérés. A párizsi békeszerződések előkészítése kapcsán nagyon fontos a hazai közhiedelem korrigálása abban a vonatkozásban is, hogy a nyugati hatalmak igenis pontosan tájékozottak voltak a nemzetiségi problémákról, a tényleges nyelvi és etnikai határokról, s tisztán látták, hogy a területi korrekciók megoldást hozhatnának. Világosan kirajzolódik, hogy már a beneši elképzelésekben, majd az 1945 árpilisi kassai kormányprogramban is testet öltött az etnikai homogenizálás terve és programja. 1945–1948 között ennek

szovjet támogatása, valamint a térség fölötti szovjet befolyás nemzetközi elismerése szabta meg az eseményeket. Fontos, hogy az amerikai és angol tárgyalófél tisztában volt a szlovákiai magyar kisebbség vétlenségével, s nem engedték, hogy a magyarok a németekkel osztozzanak a teljes kitelepítés sorsában. Ebben az összefüggésben más megvilágításba kerül a magyar kormány beleegyezése a lakosságcserebe. Az erre való készség akadályozta meg a radikális megoldás – a teljes magyar lakosságnak a szülőföldjéről való elűzése – nemzetközi jóváhagyását. Így a csehszlovák részről erőltetett lakosságcsere a magyarság eltávolítása érdekében nem hozta meg a várt eredményt, bármilyen komoly veszteséget okozott is. Viszont szándéka ellenére óriási csapást mért a magyarországi szlovákságra, amely az önfenntartó társadalom kritikus létszámánál kisebbre zsugorodott.

Magyarországon az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánította és hatályaon kívül helyezte mindazokat a háború utáni törvényeket, amelyek a kollektív bűnösség elvét érvényesítették. Noha ezeknek a törvényeknek az alkalmazása ma már nyilvánvalóan nem merülhet fel, s nem is merült fel már az ötvenes évektől kezdve, az alkotmányellenesség kimondásának mindenekelőtt elvi jelentősége van. A gyakorlati következményei pedig: ez tette lehetővé, hogy a magyar törvényhozás az elűzött németiséget is bevonja a kártalanítási törvény hatálya alá, és a Magyar Köztársaság elnöke 2006-ban bocsánatot kért a kitelepített németektől.

Csehszlovákia felbomlása után a cseh alkotmánybíróság szintén megvizsgálta a Beneš-dekrétumokat. Azt állapította meg, hogy ezek meghozataluk idején legálisak és legitimek voltak. Miután betöltötték feladatukat, és több mint negyven éve nem épül rájuk semmilyen jogviszony, alkotmányosságuk, vagy ellentmondásuk az alapvető nemzetközi emberi jogi szerződéseknek nem vizsgálható, mert ez a jogbiztonság alapelvét sértené. Megjegyzendő azonban, hogy a határozat terjedelmes történelmi és elvi indokolása, amely azon az alapon állapítja meg a német nemzetiségűek felelősségét, hogy nem álltak ellen a náciizmusnak, kizárólag a németekre vonatkozik, és másképpen nem is értelmezhető. (Maga az alkotmánybíróság tesz különbséget közöttük és "további európai államok és kormányok" között, amelyek nem voltak képesek és nem is akartak fellépni a náci terjeszkedés ellen már a kezdetektől fogva.) Csehország a magyar kérdést a szlovákok ügyének tartja – ahogy már annak idején is a Szlovák Nemzeti Tanács hajtotta végre a dekrétumokat. Szlovákia azonban nem mutat készséget arra, hogy szembenézzen történelmével.

A fenti szemlélet megváltozását aligha várhatjuk ettől a könyvtől. Magunknak mégis nagy hasznót remélhetünk. Tisztábban láthatjuk történelmünket; az ártatlanul üldözöttek számára pedig elégtétel része az igazság kimondása és napfényre kerülése.

Sólyom László